

НАПИСАНЕ ЛИШАЄТЬСЯ

ЛИСТИ АНДРІЯ КОВАЛІВСЬКОГО ДО МИКОЛИ ЗЕРОВА (1930—1931) ПРО ВИДАННЯ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ СУЧАСНОЮ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Григорій Сковорода, як і Пантелеймон Куліш, стояв у центрі інтелектуальних 1920-х. У грудні 1922 р. відзначали 200-річчя від дня народження «українського Сократа». Позірно аполітичний «бідний старець» виявився суголосний добі революцій і соціальних експериментів. У найзмістовнішій монографії про Сковороду, що вийшла друком 1926 р., академік Дмитро Багалій назвав часи життя мандрівного філософа — XVIII ст. — «переходовою добою» в житті України [1, 13]. Сковорода жив у часи послідовної ліквідації козацької автономії, добу політичного й морального занепаду. У 1920 р. Гнат Хоткевич прямо провів «повну аналогію» поміж часом Сковороди та щойно пережитими Україною визвольними змаганнями:

Тепер, коли ми стали свідками невиданого й нечуваного; коли звір обнажився в людях і кров людську стало лекше пролити як воду... коли не зосталося вже нічого святого — ні Бога, ні любови, ні чести, ні науки... словом, коли настали наші, трижди по трижди всенещасливі, божевільні, дикі, звірячі часи — погляньте! Знов ви чуєте ім'я Сковороди! [31, 9].

Вельми подібну аналогію зауважив того-таки 1920 р. Михайло Могилянський, назвавши XVIII ст. «критичним періодом», коли постала реальна загроза «повної загибелі національного обличчя» й коли імперський лад «здавався непереможним виявом непереможних сил» [19, 10]. При цьому М. Могилянський поділяв думку Сергія Єфремова про Сковороду як «джерело демократизму української літератури», як попередника і наставника Івана Котляревського й Тараса Шевченка та як «першого нашого інтелігента» [7, 7].

Саме постать Сковороди стала предметом не лише поглибленого академічного вивчення, а й поетичної рефлексії 1920-х років. У 1923 р. Павло Тичина оприлюднив уривки майбутньої (так ніколи й не дописаної) масштабної поеми-симфонії «Сковорода» —

найбільшого мистецького проекту всього його життя [17]. Сонетом «Сковорода» в 1925 р. дебютував як україномовний поет Освальд Бургарт [4].

І саме філософія Сковороди стала темою наукових розвідок практично однолітків: Андрія Ковалівського (закінчив 1922 р. романо-германське відділення Харківського університету), Віктора Петрова (закінчив 1918 р. історично-філологічний факультет Університету св. Володимира) та Дмитра Чижевського (випускник того самого, що й Петров, факультету 1919 р.; з 1921 р. працював в еміграції).

Нині Андрій Петрович Ковалівський (1895—1969) відомий насамперед як сходовознавець, дослідник арабських джерел історії давньої Русі. На жаль, його літературознавчі та історико-філософські розвідки 1920-х років дотепер не дочекалися належної дослідницької уваги. У 1924 р. він почав працювати на Харківській науково-дослідній кафедрі історії України й одразу вмістив у її «Науковому збірнику» розлогу статтю з аналізом розвитку етичних поглядів Г. Сковороди, яку завершив таким висновком: «Ця вдача була індивідуалістична, декласована, але вперта й міцна. Ця відірваність від якоїсь конкретної верстви зробилась його трагедією, джерелом постійної боротьби, але разом з тим і джерелом усієї його оригінальності» [9, 97]. Щире захоплення постаттю Сковороди оприявилось як у низці популярних публікацій Ковалівського (напр.: [10]), так і в зредагованому ним україномовному перекладі оповідання Ізмаїла Срезневського «Майоре, майоре!», що вперше вийшло друком 1836 р. У передмові до цієї книжки Ковалівський не тільки висунув низку напрочуд влучних міркувань щодо «мандрівного сюжету про втечу нареченого з-під вінця» та про проблематику «Сковорода і кохання», а й продемонстрував віртуозність археографічного аналізу, включно із залученням досвіду особистих дослідницьких подорожей місцями Сковороди на Харківщині [30].

Якщо проект перекладу й коментованого видання твору Срезневського вдалося втілити в життя, доля іншого видавничого задуму Ковалівського — видання вибраного Сковороди сучасною українською мовою — склалася трагічно. Ковалівський ініціював цей проект у 1930 р., імовірно, під впливом прочитання німецької книжки про Сковороду (власне, захищеної в Берлінському університеті дисертації) пера Домета Оляничина «Григорій Сковорода 1722—1794. Український філософ XVIII століття та його духовно-культурне оточення» [33]. В огляді іншомовних праць про Сковороду, що вийшов друком 1929 р., Ковалівський писав про це так:

...на мене, принаймні, цей німецький виклад Сковороди та надто переклади з його творів зробили більше вражіння, ніж читання оригіналу... Здається, що в німецьких словах більше глибини, виразности, навіть логіки; почуваш, що Сковорода був філософом в самому справжньому, європейському значінні цього слова... Мова, що нею він писав свої твори, зменшує силу його виразу не лише тому, що вона зістаріла для нашого часу, а й тому, що вона не була «сродна» самому Сковороді [12, 127—128].

Варто зазначити, що не всі читачі Оляничина залишилися задоволені його перекладами Сковороди. Зокрема, Дмитро Чижевський, який працював на той час над власною монографією про філософа, зазначив у рецензії «разючі неточності» передачі німецькою Оляничиним думок Сковороди [34, 98].

Наведене спостереження Ковалівський майже дослівно повторив у листі до Миколи Зерова, до якого він звернувся з проханням про участь у підготовці перекладів вибраних текстів Сковороди сучасною українською мовою. Листування двох науковців тривало лише рік (з 14 квітня 1930 р. по 21 березня 1931 р.) і було цілком присвячене роботі над рукописом.

Задуманий Ковалівським збірник мало видати Державне видавництво України (ДВУ), підготовку рукопису планувалося завершити у вересні 1930 р., проте упоряд-

ник віддав його між 21 січня та 23 лютого 1931 р.¹ Готову книгу було передано до видавництва, але до читача вона так і не потрапила, ймовірно загубившись десь в архівах.

Згадки та обмовки про участь у сквородинському проєкті зустрічаємо у кількох учасників. Сам А. Ковалівський неодноразово писав про цю втрачену книгу, наприклад, у замітці про Марка Костянтинопольського (1961)², а також у звіті вченій раді Харківського державного університету (1965)³. Знаходимо спогади про цей збірник і в публікаціях про творчість Миколи Філянського. Зокрема, Валерій Шевчук, не посилаючись на джерела, пише: «...М. Філянський готував збірку Г. Сквороди в перекладі на сучасну мову. На жаль, ця робота не збереглася, і про це справді належить пошкодувати» [32, 344].

З листів А. Ковалівського до М. Зерова [13] випливає, що раніше вони не були знайомі, й, мабуть, їхнє спілкування обмежалося цим сквородинським збірником. М. Зеров не завжди швидко відповідав кореспонденту, приміром, вперше він відгукнувся лише після двох поспіль листів А. Ковалівського (14.04.1930, 11.05.1930). Також не дуже зрозуміла пауза в листуванні між 23 травня та 6 жовтня 1930 р. (можна припустити, що або частина листів загублена, або вчені влітку 1930 р. зустрічалися, адже розриву в комунікації не відбулося).

Початково А. Ковалівський просив М. Зерова дозволу скористатися його ранішими перекладами латинських поезій Г. Сквороди та Марка-Антуана Мюре, опублікованими в журналі «Червоний шлях» (1924) [23], та допомогти з перекладом інших латиномовних віршів і листів. Також він повідомляв, що у проєкті братимуть участь Марк Костянтинопольський, Павло Тичина та Микола Філянський.

У справі перекладу нелатинськомовних текстів Сквороди Ковалівський звертався й до інших харківських літераторів та літературознавців, але, мабуть, марно. Можна припустити, що на цьому етапі було укладено домовленості з молодим літературознавцем Миколою Оглоблиним. Про його участь у підготовці перекладів нам відомо лише з біографічних відомостей, наведених Володимиром Кубійовичем: «...на пропозицію проф. О. Ветухова він переклав на українську мову... твори Сквороди...» [16, 6]. Ймовірно, ідеться про посередництво між А. Ковалівським та М. Оглоблиним, що відбувалося через Олексія Ветухова, який викладав етнографію в ХІНО, де вчився М. Оглоблин. А. Ковалівський робив з О. Ветуховим кілька проєктів,

¹ У остаточній версії рукопису книги А. Ковалівський залишив місце для перекладу тексту Сквороди «In natalem Basilii Tomaga», який здійснив М. Зеров; також планував замінити прозові переклади віршів, підготовлені Марком Костянтинопольським, поетичними, які робили Михайло Драй-Хмара, Микола Зеров, Михайло Зеров, Максим Рильський, Павло Тичина, Микола Філянський, Павло Филипович.

² Про Марка Львовича Костянтинопольського, спеціаліста з античної літератури та перекладача творів Сквороди прозою, А. Ковалівський писав: «...дав для збірника вибраних творів Г. Сквороди, який підготувало до друку Державне видавництво України, переклади на сучасну українську мову деяких латинських листів та віршів філософа. Останні були перекладені також у віршовій формі» [14, 76]. Про специфіку перекладів віршів Костянтинопольським див. у листі № 3 цієї публікації.

³ Звіт А. Ковалівського 1965 р. цитуємо за А. Митряєвим: «В подальшому за пропозицією ДВУ мною підготовлено великий том (20—25 друк. арк.) вибраних уривків з творів Г. Сквороди у перекладі на сучасну українську мову, таблиці етапів його життя та творчості з відповідними показниками. Уривки наведені в хронологічній послідовності, щоб можна було виявити еволюцію поглядів філософа. У вступній статті на більш широкому, ніж раніше, матеріалі я намагався обґрунтувати і поглибити попередні висновки. В перебігу аналізу виявилось, що ми часом неправильно розуміємо деякі його терміни і вислови. Звідси необхідність термінологічного словника» [18, 9].

був перекладачем українською його книги «Життя слова: основа теорії поезики» (Харків, 1925), а також написав про нього статтю [11].

Саме М. Зеров запропонував долучити до видання інших київських поетів: спочатку йшлося про Максима Рильського (переклад «Ой ти птичка жовтобока»), Михайла Зерова, Михайла Драй-Хмару (лист № 5, 25.10.1930), але 21 січня 1931 р. замість М. Драй-Хмари у листі згадано Павла Филиповича (лист № 6).

Микола Зеров працював над перекладами латиномовних віршів Сквороди ще на початку 1920-х років. Чистовий варіант «Епіграма. З латинських поезій Сквороди. “Музам колись дев’ятьом на шляху з’явилась Венера...”» датується поетом 20 листопада 1921 р. [21, арк. 1]; рукописний текст «Похвала бідності» (з виправленнями) автор підписав: 28 листопада 1922 р. [22, арк. 1—1 зв.]. Рукопис, котрий складено з чотирьох віршів, пронумеровано (1—4). Ці твори, ймовірно, були надіслані Андрію Ковалівському між 6 та 25 жовтня 1930 р., про що свідчить змінений, порівняно з публікацією в журналі «Червоний шлях» (1924, № 3), рядок з вірша «До Петра Герарда», про який А. Ковалівський спеціально запитував М. Зерова у листі № 5, а також примітка олівцем на першому аркуші: «2 примірника», тобто рукопис було передано друкарці. Це такі тексти: 1) «Епіграма (“Музам колись дев’ятьом на шляху з’явилась Венера...”»); 2) «Хвала бідності» («О блаженна й свята — їділ мій — бідносте!»); 3) «До Петра Герарда»; 4) «От вона, молодість року. Природи лице оновилося» [24]. Вірогідно, чистовий рукописний варіант «На день народження Василя Шамади, дванадцятилітнього хлопця», датований 1 липня 1931 р., так і не було відправлено [25]⁴. Разом з власними перекладами між 6 та 25 жовтня 1930 р. Микола Зеров надіслав у Харків переклади і свого брата — Михайла Зерова⁵.

У житті самого Миколи Зерова листування з Ковалівським припало на період важких випробувань: участь у процесі СВУ як свідка, допит та публічне каяття (у зв’язку з цим короткотривала поїздка до Харкова, звідки він виїхав уже у березні 1930 р.⁶). Суд над СВУ в Оперному театрі відбувався з 9 березня по 19 квітня 1930 р., і саме в цей час, 14 квітня, А. Ковалівський написав першого листа М. Зерову. Можливо, через ці трагічні події відповідь він отримав лише 12 травня 1930 р. Важкою для М. Зерова була і друга половина 1930-го, в листах поет скаржитись на виснаженість та втому⁷.

Роль інших поетів та літературознавців у підготовці проекту була різною. Від початку планувалася активна участь М. Філянського, проте він зробив лише один переклад поезії «Кожному городу нрав і права». Хоча поет намагався працювати над текстами «Нельзя бездни океана», «Не пойду в город богатий», завантаженість на посаді директора музею Дніпровського будівництва у м. Велике Запоріжжя не дозволила йому брати активну участь у підготовці книги (лист № 4) [20, 122]. Не підготував переклади і Павло Тичина.

Більшість латиномовних поезій та листів Сквороди було перекладено прозою Марком Львовичем Костянтинопольським (1886—1938). Випускник Київського університету (юридичний та історико-філологічний факультети), Костянтинопольський у той час працював у секторі античної культури науково-дослідної кафедри іс-

⁴ В архіві Зерова зберігаються також дві чернетки перекладів цього вірша [26—27]. Ми не ставили собі за мету проаналізувати усі рукописні переклади творів Сквороди, які зробив М. Зеров, зазначаємо лише ті, де є дата.

⁵ Михайло Зеров робив переклади зі Сквороди після восьмимісячного перебування у Лук’янівській тюрмі й звільнення 14 березня 1930 р., саме під час справи СВУ [5].
⁶ «Когда я уезжал из Харькова в марте месяце...» [8, 1080].

⁷ «Эпистолярная жилка отмирает во мне совершенно... работается плохо и нечем похвастаться» (осінь 1930) [8, 1082].

торії західноєвропейської культури ХІНО. Докторську дисертацію «Культ Міфри» (про боротьбу між раннім християнством та мітраїзмом) захистив у 1926 р. у Харкові. Згодом переїхав до Ленінграда, де працював в Музеї історії релігії та атеїзму [14, 76].

У процесі підготовки видання творів Сковороди А. Ковалівський зіштовхнувся з багатьма перешкодами. По-перше, виявилось, що перекладачів, які могли б плідно працювати в обмежені терміни, було обмаль. «Тепер я бачу, що подати переклади усіх намічених мною пісень не доведеться. Та й дійсно, поетичний переклад не можна здійснити за замовленням, так би мовити масовим порядком» (лист № 4), — ділиться своїми міркуваннями А. Ковалівський з М. Зеровим. Ті ж, хто погодився брати участь у проєкті, не завершили роботу з різних причин: наприклад, М. Рильського 19 березня 1931 р. було заарештовано. По-друге, підготовка книги припала на період реорганізації українських видавництв 1930 р. та утворення єдиного Державного видавничого об'єднання України, що призвело до зміни видавничих планів. Залишається не дуже зрозумілим, чому рукопис перекладів Сковороди українською потрапив не у підпорядковане ДВОУ видавництво художньої літератури «Література і Мистецтво», а у видавництво соціально-економічної літератури «Пролетар» [2, арк. 1], яке 1931 р. спеціалізувалося на виданні книжок політичної тематики.

Зміст книги «Вибрані твори Г. Сковороди у перекладах на сучасну українську мову Зерова, Костантинопольського, М. Оглобіна, Філянського. Редакція та вступна стаття А. Ковалівського, 400 стор. і таблиці» [2, арк. 1] та проблематику вступної статті А. Ковалівського можемо досить повно реконструювати з внутрішньої рецензії Д. Багалія, підготовленої на замовлення видавництва «Пролетар» 1931 р. (незадовго до смерті історика)⁸. Отже, остаточний перелік перекладачів був такий: Микола Зеров, Марк Костантинопольський, Микола Оглоблін, Микола Філянський (можливо, Багалій не розрізняв переклади Миколи та Михайла Зерових). Орієнтовний перелік перекладених творів Сковороди можна реконструювати за листом № 1. А. Ковалівський, імовірно, відмовився від традиції подавати поетичні тексти тематичними збірками, запропонувавши власний підхід: «Я склав його, маючи на увазі певні завдання до характеристики його життя та внутрішньої боротьби» (лист № 1). Усі тексти А. Ковалівський подає за виданням творів Сковороди 1894 р. [29]. Назви віршів, призначених для книги, наводимо в перекладі українською В. Шевчука [28]; орієнтовний зміст збірки (у частині віршів та перекладів) такий: № 50 (с. 87—88) [імовірно, лист. — *О. П., А. П.*]; «In natalem Basilii» (с. 298—299) [пер. М. Зерова. — *О. П., А. П.*]; № 25 «Їдеш, нас покинуть хочеш?» (додаток — лист № 78); «In natalem Bilogr. episcopi» (*ibid.*, с. 297); № 27 «Вишніх наук саде святий...»; № 1 «Боїться народ зійти гнить в гроб...»; № 19 «Ах ти, нудьго проклята! О докучлива печаль!»; «Сарген» (с. 281); віршований лист до Ковалівського (с. 93); «De libertate» (с. 290—291); № 9 «Свій смисл усяка голова трима...»; № 10 «Всякому місту звичай, права...» [пер. М. Філянського. — *О. П., А. П.*]; «Ad Petrum Gerardium» (увесь: с. 295—297) [пер. М. Зерова. — *О. П., А. П.*]; віршований лист № 52 (с. 87—89) [включає вірш «Хвала бідності», пер. М. Зерова. — *О. П., А. П.*]; № 3 «Весна люба, ах, прийшла! Зима люта, ах, прийшла!»; № 18 «Ой ти пташко-жовтобоко...» [планувався пер. М. Рильського. — *О. П., А. П.*]; № 12 «В город не піду багатий — на полях я буду жить...» [планувався пер. М. Філянського. — *О. П., А. П.*]; № 13 «Гей, поля, поля зелені...»; «Хвала астрономії» (с. 290); № 16 «Вже хмара пройшла. Веселка радісно грає...»; № 21 «Щастя, а де ти живеш? Горлиці, скажіте!»; «Disce, quid est...» (с. 85); № 11 «Годі прірви океану жменями землі за-

⁸ Текст рецензії великий, до нас дійшов чернетковий варіант, написаний на частинах плакату зеленим чорнилом з багатьма правками та викресленнями. Нам невідомо, чи рецензія була відправлена у видавництво.

бить...» [планувався пер. М. Філянського. — *О. П., А. П.*]; № 28 «Возлети на небеса, у версальські хоч ліса...» (до цього лист № 74); № 30 «Радість май із днів твоїх, все-бо скоро старіє...»; № 29 «Човен бурі вихр хитає...». Листи (за виданням 1894 р.): № 2, 5, 10, 69, 22, 24, 26, 28, 29, 46, 12, 56, 47, 21, 19, 60, 30, 68, 72, 4, 11, 48, 49, 65, 67, 50. А. Ковалівський в першому листі М. Зерова пише, що у збірці творів Г. Сковороди мають бути і його філософські трактати: «За моїм планом до книги мають увійти переклади частин трактатів, листів та поезій Г. Сковороди». Чи увійшла в остаточний варіант книги філософська проза і хто був перекладачем цих текстів, нам невідомо [29, 155].

Книга складалася з таких частин: 1) слово від редактора — А. Ковалівського (3 с.); 2) «Присінок або ганок (вступ) до перекладів творів Г. Сковороди» — А. Ковалівського (63 с.); 3) вибрані твори Сковороди в перекладах сучасною українською мовою (259 с.); 4) примітки (59 с.); 5) словникові матеріали (13 с.); 6) таблиці на чотирьох великих аркушах [2, арк. 1]. Словниковий матеріал включав списки та тлумачення малозрозумілих слів, проте в ньому не було тлумачень біблійних символів. Ось як про це пише Д. Багалій: «Для зрозуміння окремих слів подається словник; розвідки про цитати з Біблії не зроблено; редакція хоч мала на увазі старі переклади з Сковороди, і дала їх критичний огляд, але не користувалася ними, а дала — і поступила правильно — свої» [2, арк. 3]. Можливо, тут згадуються переклади Сковороди, зроблені Г. Хоткевичем і видані в серії за редакцією Д. Багалія [31]. Хронологічні таблиці подавали події життя Сковороди в контексті подій української та європейської історії і культури XVIII ст.: «А. Ковалівський мав на увазі одну провідну думку — прослідкувати за його [Г. Сковороди. — *О. П., А. П.*] унутрішнім розвитком і тому надавав тут певного значіння і хронології, а в допомогу їй склав хронологічну таблицю його творів і подій його життя, поруч з головними подіями української та європейської історії та історії культури XVIII ст.» [2, арк. 2], — зазначає Д. Багалій.

Рецензія академіка Багалія загалом критична, а ще покликана засвідчити прагнення титулизованого історика прилучитися до марксистської методології. Напочатку рецензент погоджується з тезою А. Ковалівського про те, що «читати в оригіналі Сковороду неспеціалісту дуже трудно завдяки його важкій мові, цитатам з Біблії і символіці. А між тим його діалоги відбивають немов його власні бесіди з приятелями, що залишили там свої імення...» [2, арк. 3]. Проте тут-таки вчений застерігає, що без збереження архаїзмів неможливо передати стиль і «колерит мови» філософа. З-поміж зауваг рецензента є й таке: «Редактор дивиться на Сковороду, як на *типового представника у нас буржуазної західної філософії XVIII в.*⁹ і це доводиться основними рисами його світогляду — раціоналізмом, гострою критикою біблії, переконанням у вічності всесвіту, зокрема матерії, його індивідуалізмом, запереченням станових привілеїв, <взагалі> його соціальним утопізмом — усе це, каже А. Ковалівський, було властиве західно-європейській буржуазії. На буржуазному світогляді Сковороди одбилася і місцева українська стихія, що спиралася на античній філософії, що він її засвоював ще в Київській <?> Академії; з другого боку, Сковорода близько стояв, на думку А. Ковалівського, до міської української буржуазії, хоч сам являв з себе декласований елемент. Але над ним тяжіло в його оточенні сильне тоді поміщицьке дворянство, і в зв'язку з цим його філософія, хоч мала і деякі матеріалістичні елементи, набула ідеалістичного характеру, <природного> для німецького і швейцарського феодального суспільства. Така концепція світогляду Сковороди у А. Ковалівського» [2, арк. 1].

У вступній статті до перекладів — «Присінок або ганок (вступ) до перекладів творів Г. Сковороди» — А. Ковалівський реконструює символіку сквородинських

⁹ Тут і далі підкреслення в рукописах передаємо курсивом.

творів, намагаючись її інтерпретувати не в релігійному контексті, а в філософському. Наведемо цитату з рецензії Д. Багалія максимально повно, адже це поки єдиний переклад тез втраченої статті А. Ковалівського:

А. Ковалівський дає цікаву і оригінальну по висновках розвідку про символіку, де доводить, що вона була тісно пов'язана з його [Г. Сковороди. — *О. П., А. П.*] філософією, про що раніше писав Ерн. Це має велике значення для розуміння його найбільш глибоких трактатів, як «Ізраїльський Змій» і його християнської або краще сказати протихристиянської раціоналістичної філософії. Автор доводить тут, що Сковорода не визнавав не лише догматичного християнства, а й іудейства і язичства, а коли говорить про богів, то тлумачить їх філософськи, а не релігійно. Про це говорилося й раніш, але А. Ковалівський в своєму аналізі поглиблює це питання як спеціаліст в галузі ідеології: символіка Сковороди, каже автор, універсальна і охоплює усі країни і народи. Для Сковороди, в протилежність думці Ерна, Біблія була книга, як і інші, написана філософом-мудрецом. Із Біблії Сковорода черпав і образи для своєї поезії; тому то вона і носила біблейський характер. Звідтіля його подвійна насолода нею, як вченого і поета. І він сам часто пояснює ці свої образи. І їх показник міг би мати чимале наукове значення. І ось А. Ковалівський далі пише про те, як розуміти Сковороду з погляду його внутрішнього розвитку, вказуючи, що в літературі є багато ще неясного і навіть протилежних антиномій... [2, арк. 3].

Також у вступній статті порушувалася проблема етики філософа: «А. Ковалівський характеризує етику Сковороди, що мала розбіжний характер — тяжіння до суспільства і відірваність від нього (він має спеціальну розвідку — статтю на цю тему¹⁰). Він намічає дуже старанно зроблену хронологію його символізму і еволюцію його життя» [2, арк. 4]. У дусі часу та соціологічної інтерпретації творчості Сковороди Ковалівський та Багалій багато уваги приділяють проблемам класової приналежності філософа.

Але найголовніша вада видання, яке підготував А. Ковалівський, на думку Д. Багалія, в тому, що укладач орієнтується не на масового, а на «інтелігентного читача, що цікавиться питаннями філософії релігії» (насамперед це стосується передмови та коментарів) [2, арк. 6]. Історик вважає, що упорядник не запропонував «цілісного проекту», рекомендує більше уваги приділити біографії Сковороди і пропонує подати або біографічні відомості, або навіть український переклад праці Михайла Ковалинського («...маючи на увазі малопідготованого чи селянського читача, додав би в своєму вступі ще коротку загально приступну біографію Сковороди в світлі його доби і тодішньої культури» [2, арк. 6]).

Характеризуючи переклади, Багалій зазначає, що лише небагато поезій відтворено віршованою формою, особливо підкреслюючи вартість зробленого М. Філянським «вільного» перекладу «Всякому місту звичай, права». «Важливою спробою» вважає переклад латиномовних поезій¹¹ та особливо листів. Вибір текстів викликає критику історика щодо зрозумілості й ідеологічної нешкідливості для масового читача, адже укладач, на його думку, з «наукових міркувань» «хотів дати зразки усіх типів... творів»: «такий відбір далеко стоїть від реальних потреб масово-

¹⁰ Мається на увазі стаття «Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям» [9].

¹¹ Д. Багалій пише: «А. Ковалівський дає розвідку про цей латинський текст, користуючись і попередніми дослідженнями українських авторів» [2, арк. 2]. Важко сказати, про який текст ідеться, але, можливо, про вірш «In natalem Basilii Tomagaе», який перекладав М. Зеров, цей текст А. Ковалівський відзначав як дуже важливий (лист № 9).

го читача — селянського та пролетарського» [2, арк. 7]. Багалій вважає, що загалом поезія Сквороди для такого читача не зовсім прийнятна, адже вона «панегірична», це лише «думки, що набрали невдалої поетичної форми» [2, арк. 7].

Маючи на увазі масового читача, історик вважає, що спадку Сквороди, подекуди чужого сучаснику, треба дати «правильне розтлумачення» в контексті марксистської ідеології та рекомендує А. Ковалівському переглянути принципи відбору текстів, коментар та озброїти читача марксо-ленінською методологією [2, арк. 7].

Ми достеменно не знаємо, чи встиг академік Багалій відправити свою рецензію до видавництва (він писав її тяжко хворий і незабаром, 9 лютого 1932 р., помер) й чи вплинула вона на рішення відкласти видання. Відомо лише, що книжка так і не побачила світ. Навіть більше, її рукопис вважається втраченим.

Незадовго після згаданих у цій публікації подій і Зеров, і Ковалівський виїхали з України. Зеров оселився під Москвою, де був заарештований 28 квітня 1935 р. Ковалівський переїхав до Ленінграда, де став науковим співробітником Інституту сходознавства, у жовтні 1938 р. був заарештований, 1943-го звільнений і 1948-го повернувся до Харкова. Але продовжити студіювання творчості Сквороди йому вже не судилося. 22 вересня 1964 р. Андрій Петрович писав із Харкова до львівського колеги Ярослава Дашкевича: «...а що стосується моєї великої праці про Г. Сквороду, то вона загинула остаточно. <...> Повторити я її зараз вже не годен, а те, що в Д[ержавне] в[идавництво] У[країни] попало — те пропало! Це стара істина» [15, 31—32].

Далі ми публікуємо дев'ять листів Андрія Ковалівського до Миколи Зерова. Дату кожного листа подаємо напочатку. Всі листи відправлено з Харкова до Києва. Орфографічні та пунктуаційні особливості переважно адаптовано до сучасних правописних норм. Підкреслення (вони належать А. Ковалівському) передаємо курсивом). Поодинокі виправлення в листах не наводимо, адже вони мають стилістичний характер. Слова, які викликають сумніви в прочитанні, взято у кутові дужки; у квадратних дужках подаємо повні форми скорочень. На звороті листа № 2 олівцем рукою М. Зерова є записи щодо реалізму, їх в публікації не відтворюємо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Скворода. Харків: ДВУ, 1926. 397 с.
2. *Багалій Д.* До Державного Видавництва соц.-екон. літератури «Пролетар» [Рецензія на збірник: Вибрані твори Г. Сквороди у перекладах на сучасну українську мову Зерова, Константинопольського, М. Оглобліна, Філянського. Редакція та вступна стаття А. Ковалівського, 400 стор. і таблиці]. [б/д; не раніше 17.03.1931] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 1. Од. зб. 45398. 5 арк.
3. *Богдашина О. М.* Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921—1934 рр.). Харків, 1994. 195 с.
4. *Бургардт О.* Скворода // *Зоря*. 1925. Ч. 11. С. 1.
5. *Василенко В. С.* Орест Михайло // *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-75699> (1 червня 2023 р.)
6. *Драй-Хмара М.* Проростень. Київ: Слово, 1926. 51 с.
7. *Єфремов С.* Скворода на тлі сучасності // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Т. СХІ—СХІІІ. Праці Фільологічної Секції. 1925. С. 1—9.
8. *Зеров М.* Листи до Зінаїди Єфимової // *Зеров М.* Українське письменство / упоряд. М. Сулима. Київ: Основи, 2003. С. 1073—1088.

9. Ковалівський А. Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України. 1924. Вип. 1. С. 69—98.
10. Ковалівський А. Хто такий був Г. Сковорода // Знання. 1928. № 2. С. 21—23.
11. Ковалівський А. Праця проф. Ветухова на полі етнології (з приводу 35-ох років його наукової діяльності) // Етнографічний вісник. 1928. № 6. С. 110—114.
12. Ковалівський А. П. Сковорода в західній літературі (Бібліографічний огляд) // Україна. 1929. Кн. 35. С. 121—132.
13. Ковалівський А. П. Зерову М. К. Листи. 14 квітня 1930 — 21 березня 1931 р. з Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 493—501.
14. Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII—XX віках // Антологія літератур Сходу / упор., вступна стаття та примітки А. Ковалівського. Харків: Видавництво ХДУ, 1961. С. 9—122.
15. Ковалівський А. З листування [з Я. Дашкевичем] 1964—1965 рр. // Україна в минулому. 1996. Вип. 8. С. 8—53.
16. Кубійович В. Життєвий шлях Миколи Оглоблина-Глобенка (Промова на жалібному засіданні НТШ 6 липня 1957 р. в Парижі, присвяченому пам'яті Миколи Глобенка) // Оглоблин-Глобенко Микола. Історико-літературні статті / упорядкував Іван Кошелівець. Нью-Йорк — Париж — Мюнхен, 1958. (Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. CLXVII). С. 5—9.
17. Лавріненко Ю. Павло Тичина і його поема «Сковорода» на тлі епохи (Спогади і спостереження). Нью-Йорк: Сучасність, 1980. 64 с.
18. Митряев А. Життєвий і творчий шлях видатного українського сходознавця Андрія Петровича Ковалівського // Східний світ. 1995. № 2. С. 7—33.
19. Могиллянський М. М. Григорій Сковорода в українській літературі // Книгарь: Літопис українського письменства. 1920. Ч. 1—3. С. 5—14.
20. Ротач П. Охоронець безцінної спадщини // Ротач П. Біля гнізда соловейка. Літературно-краєзнавчі студії. Полтава: Полтавський літератор, 1993. С. 111—124.
21. Сковорода Г. «Епіграма. З латинських поезій Сковороди. “Музам колись дев'ятьом на шляху з'явилась Венера...”». 20.11.1921 [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 361. 1 арк.
22. Сковорода Г. «Похвала бідності». 28.11.1922 [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 366—367. 2 арк.
23. Сковорода Г. З латинських поезій [I. Музам колись дев'ятьом... II. Хвала бідності. Ad Petrum Gerardium] / пер. М. Зеров // Червоний шлях. 1924. № 3. С. 93—96.
24. Сковорода Г. 1. «Епіграма (“Музам колись дев'ятьом на шляху з'явилась Венера...”»); 2. «Хвала бідності» («Облаженна й свята — уділ мій — біднось!»); 3. «До Петра Герарда»; 4. «От вона, молодість року. Природи лице обновило» [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 362. 3 арк.
25. Сковорода Г. «На день народження Василя Шамади, дванадцятилітнього хлопця». 1.07.1931 [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 363. 1 арк.
26. Сковорода Г. «На день народження Василя Шамади, дванадцятилітнього хлопця» [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 364. 1 арк.

27. Сковорода Г. «На день народження Василя Шамади, дванадцятилітнього хлопця» [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 365. 1 арк.
28. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Т. 1 / передм. О. Мишанича. Київ: Обереги, 1994. (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства). 527 с.
29. Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. Багалием. Юбилейное издание (1794—1894). Харьков, 1894. (Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 7). 352 с.
30. Срезневський І. Майоре, майоре! Оповідання з життя Г. Сковороди / редакція й вступні статті А. Ковалівського. Харків: Рух, 1930. 120 с.
31. Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода (український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. Харків: Союз, 1920. (Культурно-історична бібліотека під ред. проф. Д. І. Багалія). 170 с.
32. Шевчук В. Сковорода — Філянський і явище українського необарокко // Шевчук В. Дорога в тисячу років: роздуми, статті, есе. Київ: Радянський письменник, 1990. С. 336—344.
33. Oljančyn D. Hryhorij Skoworoda 1722—1794: der ukrainische Philosoph des 18 Jahrhunderts und seine geisig-kulturelle Umwelt. Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1928. 168 s.
34. Tschizewskij D. Neue Literatur über Skoworoda // Der Russische Gedanke. 1929. № 2. S. 98—100.

Листи Андрія Ковалівського до Миколи Зерова

Лист № 1

14 квітня 1930 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

Державне В[идавницт]во України поставило собі завдання видати вибрані твори Г. Сковороди у перекладі на сучасну укр[аїнську] мову з вступною статтею, покажчиком його філософської термінології та символіки тощо, всього на 15 аркушів. Загальну редакцію цього видання визнано за доцільне покласти на мене. За моїм планом до книги мають увійти переклади частин трактатів, листів та поезій Г. Сковороди, причому хотілося б через цей переклад дати не просту формальну передачу змісту його творів, але створити щось таке, що дійсно відкрило б читачеві Г. Сковороду у сучасній українській мові. Німецькі переклади уривків трактатів Г. Сковороди, дані у дисертації про нього д[окто]ра Олянчина (Берлін)¹, показали мені, оскільки промовистішим для нас може бути його виклад, коли щезає ота чужа нам мова XVIII віку.

Але поруч трактатів, у моєму плані значне місце займають його листи, писані переважно латинською мовою, дуже прості й щирі, але мало оцінені й навіть мало кому відомі. Не мале місце відведено й віршам. Видавництво має намір подати їх у віршованих мистецьких перекладах, запросивши до цієї справи поетів, звичайно, по відповідних гонорарних умовах. Літературний сектор ДВУ при цьому ставить завдання надалі видати навіть окрему збірку перекладів віршів Г. Сковороди у мистецькому оздобленому виданні.

Це, оскільки розумію, поки що лише проект. Але зараз дозвольте прохати вас взяти участь у поточному виданні творів Г. Сковороди, що має здаватись до друку у вересні цього року. Перше, найбільше до Вас прохання, — взяти на себе переклад латинських його віршів. Деякі Ваші переклади укр[аїнських] віршів вже надруковані, на переклад решти Ви матимете ціле літо. Може, Ви погодилися б взяти на себе й переклад латинських листів, що є, власне кажучи, справжні мистецькі твори, раз у раз пересипані тими ж віршами. Всього тексту цих листів буде біля 1 арк. Так само, я сподіваюсь, Ви не відмовитесь взяти участь у перекладах не латинських віршів Г. Сковороди. Павло Григорович Тичина вже дав свою згоду взяти участь у цій справі й взяв у мене том творів Г. Сковороди видання 1894-го р., щоб зробити для себе вибір.

На окремому аркушику надсилаю Вам реєстра тих віршів та листів Г. Сковороди, що їх поки що намічено до видання. Я склав його, маючи на увазі певні завдання до характеристики його життя та внутрішньої боротьби. Але, якщо Ви би схотіли дати переклада таких віршів та листів Г. Сковороди, що не ввійшли до списку, то місце для них знайдеться. Взагалі за усі поради у цій справі буду Вам щиро вдячний.

Сподіваючись на Вашу ласкаву відповідь і згоду взяти участь у цій справі, прохаю прийняти запевнення у моєму найширшому до Вас поваженні.

14.IV.30. Харків. А. Ковалівський

Р. S. Адреса: Харків. Каплунівський пров. № 18. Андр[ію] Петр[овичу] Ковалівському. Незабаром виїзду до Криму й повернусь наприкінці квітня, коли й зможу дати Вам дальші відомості про стан справи.

З пошаною, [А. Ковалівський].

Реєстр віршів Г. Сковороди призначених до перекладу та вміщення до збірника його творів (№№ за виданням 1894 р.).

№ 50, «In natalem Basilii [Tomarae]» (вид. 1894 р., с. 298—299), № 25 (додаток — лист № 78), «In natalem Bilogr. episcopi» (ibid., с. 297), № 27, № 1, № 19, «Carmen» (с. 281), віршований лист до Ковалівського (с. 93), «De libertate» (с. 290—291), № 9, № 10, «Ad Petrum Gerardium» (увесь: с. 295—297), віршований лист № 52 (с. 87—89), № 3, № 18, № 12, № 13, «Хвала астрономії» (с. 290), № 16, № 21, «Disce, quid est...» (с. 85), № 11, № 28 (до цього лист № 74), № 30, 29.

Вибір листів (за тим же виданням): № 2, 5, 10, 69, 22, 24, 26, 28, 29, 46, 12, 56, 47, 21, 19, 60, 30, 68, 72, 4, 11, 48, 49, 65, 67, 50.

Цей реєстр складався з розрахунком на те, що усе видання обійме 10 друк. аркушів. Тепер, коли розмір збільшено до 15 арк[ушів], кількість пісень та листів можна буде збільшити. Порядок пісень та листів залежить почасти від їхнього хронологічного розкладу, почасти, там, де нема на це даних, від сполучень за змістом, що його важко було б з'ясувати у кількох словах.

А. Ковалівський. 14.IV.30.

Харків.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 14 квітня 1930. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 493. 3 арк.

¹ *Oljančyn D.* Hryhorij Skoworoda 1722—1794: der ukrainische Philosoph des 18 Jahrhunderts und seine geisig-kulturelle Umwelt. Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1928. 168 s.

Лист № 2

11 травня 1930 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

З місяць тому я писав до Вас у справі Вашої участі у виданні ДВУ творів Г. Сковороди українською мовою, причому висловив надію, що Ви не відмовитесь взяти на себе переклад латинських віршів філософа, а може й інших його віршів, писаних напівслов'янською мовою. Не діставши від Вас відповіді, все ж дозволю собі знову набридати Вам з цією справою. Правда, Павло Григорович Тичина обіцяв мені перебалакати у цій справі з Вами, коли буде у Києві, але я побоююсь, що за різними справами він про це забуде. Переклад основного тексту вже розпочався й обіцяє дати досить цікаві наслідки. Не пишу Вам зараз усіх подробиць, бо писав їх у першому моєму листі й готовий написати Вам знову докладно, якщо Ви висловіте зацікавлення до цієї справи.

У сподіванні хоч коротенької відповіді від Вас прохаю прийняти моє щире поваження.

А. Ковалівський.

Адреса: Харків, Каплунівський пров. № 18. Андр[ію] Петр[овичу] Ковалівському.

11.V.1930. Харків.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 11 травня 1930 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 494. 2 арк.

Лист № 3

23 травня 1930 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

Щиро дякую за Ваш ласкавий лист від 12.V та за обіцянку надіслати у остаточній редакції Ваші вже готові переклади латинських віршів Г. Сковороди й Мурета. Але разом з тим дозвольте Вас все ж взяти за слово й прохати здійснити Вашу обіцянку перекласти з його латинських віршів ще дещо. Проте, коли Ви через деякий час вже на чомусь зупинитесь, то все ж будьте добрі повідомити мене, бо перекладачеві¹, що зараз тут береться перекладати латинський прозовий текст листів, доведеться взяти на себе й переклад їхніх віршованих частин. Він гадає зробити це античними розмірами (без рим). Звичайно, ця частина його праці припаде на самий кінець, отже я гадаю, що до того часу (скажімо, на липень) ми вже знатимемо, які вірші зупинили на собі Вашу увагу.

Щиро дякую також за Ваше погодження бути посередником у цій справі з іншими поетами Києва. Отже, поки що прохатиму Вас при нагоді перебалакати з київськими поетами у справі перекладу латинських віршів Г. Сковороди, а з ким саме, це Вам судити краще. Щодо інших його віршів, то з чисто технічних міркувань я гадаю скінчити спершу мої переговори у цій справі з харківськими поетами, хоч гадаю, що у Києві для цього знайшлося б більше сил. Справа ця з'ясується на протязі найближчого тижня.

З щирим поваженням, А. Ковалівський.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 23 травня 1930 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 495. 2 арк.

¹ Йдеться про Марка Львовича Костянтинопольського.

Лист № 4

6 жовтня 1930 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

Надсилаю Вам свіжо видруковану книжечку: І. Срезневський «Майоре, Майоре!» за моєю редакцією й вступними статтями. Ви знайдете в ній декілька нових відомостей та міркувань щодо легенди про <невдалу> спробу одружити Г. Сковороду¹. Разом з тим надсилаю Вам кілька пісень Г. Сковороди. Як я й сподівався, М[икола] Г[ригорович] Філянський поставив мене у скрутне становище. Улітку йому запропонували взятись за організацію музею на Дніпрельстані, на що він і загатив увесь свій час². Переклав він, власне, лише одну річ: «Кожному городу нрав і права». Переклав, на мою думку, цікаво й <вдайно>. Тепер він взяв ще дві пісні: № 11 «Нельзя бездни окіана» та № 12 «Не пойду в город богатый». Тепер я бачу, що подати переклади усіх намічених мною пісень не доведеться. Та й дійсно, поетичний переклад не можна здійснити за замовленням, так би мовити масовим порядком. Але гарно було б, якби можна було дати ще декілька перекладів, щоб на майбутнє таки видати проєктовану збірку перекладів усіх віршів Г. Сковороди.

Отже, користуючись з Вашої колишньої ласкавої пропозиції взяти на себе переговори у цій справі з Київськими поетами, прохаю Вас взяти переклад цих віршів під свій захист. Може, Ви самі дещо візьмете, може, хтось з інших поетів, взявши хоч по одному віршові, хоч трохи зрушать цю справу. У противному разі доведеться подати майже усі вірші у прозовій передачі. Це, звичайно, дасть вже зовсім не те вражіння.

У сподіванні Вашої ласкавої відповіді лишаюсь Ваш щирозичливий А. Ковалівський.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 6 жовтня 1930 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 496. 2 арк.

¹ Маються на увазі статті А. Ковалівського «Пам'яті академіка І. Срезневського» (с. 5—10) та «З приводу оповідання» (с. 11—52), що були вміщені у виданні: *Срезневський І. Майоре, майоре! Оповідання з життя Г. Сковороди* / редакція й вступні статті А. Ковалівського. Харків: Рух, 1930. 120 с.

² Музей Дніпровського будівництва у м. Велике Запоріжжя було створено 12 липня 1930 р.; 28 вересня 1930 р. Миколу Філянського призначено його директором.

Лист № 5

25 жовтня 1930 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

З радістю почув, що Ви не відмовляєтесь від того, щоб ще надіслати мені Ваших перекладів латинських віршів Г. Сковороди. Те, що мені досі надіслали, я порівняв для себе з текстом, друкованим у «Черв[оному] Шл[яху]» 1924 р. № 3. З приводу цього я маю зробити два невеличких зауваження: 1. У віршові [Ainesis penias]¹ у одинадцятій строфі Ви змінили з первісного: «Що на серці у *них*» на «що на серці у *їх*». Чи не вірніше була перша редакція? 2. У віршові «Ad Petrum Gerardium» четвертий рядок з кінця має таку зміну:

1924 р.: «Хтось старший так вділив би свого досвіду»²

1930 р.: «Хто старший так позичив досвіду»

/ — | / — — / | / — — / | — /

Мое таке вражіння, що тут слово «свого» мусило б лишитись на своєму місці. Чи не пропустила його машиністка? На жаль, не можу ще заглянути до латинського оригіналу, бо віддав увесь том творів Г. Сковороди видання 1894 року М. Костянтинопольському для перекладу листів.

Через це саме, м[іж] і[ншим], відправляючи Вам копії віршів Г. Сковороди, я не міг перевірити їх з оригіналом. Там десь не вставлено у заголовку цитата з Горация, може, й ще будуть деякі сумніви. У разі потреби, можу дати печатну точну довідку. Не знаю, як маю Вам скласти подяку за Ваші клопоти у справі перекладів віршів. Нехай це буде Ваша данина пам'яті Г. Сковороди. Переклади М. Рильського, Мих. Зерова й Драй-Хмари³ вітаю й бажаю тільки, щоб вони переклали більше. Особливо цікаво, як вийде у М. Рильського переклад «Жовтобокої птички», саме тому, що цей віршик Г. Сковороди дуже близький до народної мови, й спершу здається, що його досить лише переписати сучасним правописом. А як почнеш це робити, виходить не те: архаїзми скрізь стають на перешкоді й не знати де їх подіти. Хотілося б, щоб він <вичистив> зовсім.

За адресу дякую, але поки що, мені здається, буде краще, якщо переговори з перекладачами залишаться у Ваших руках. Коли переклади будуть закінчені, тоді я охоче напишу їм усім, висловлю свою подяку, оформлю цю справу з ДВУ тощо.

У сподіванні Вашої ласкавої дальшої допомоги лишаюсь щирозичливий Ваш, А. Ковалівський.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 25 жовтня 1930 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 497. 2 арк.

¹ У листі А. Ковалівський подає назву грецькою мовою, ми відтворюємо в публікації латинізований варіант грецької. Поезію «Хвала бідності» вперше опубліковано М. Зеровим 1924 р. (*Сковорода Г. З латинських поезій* [І. Музам колись дев'ятьом... ІІ. Хвала бідності. Ad Petrum Gerardium] / пер. М. Зеров // Червоний шлях. 1924. № 3. С. 93—96).

² Саме такий варіант рядка тут: *Сковорода Г. 1. «Епіграма («Музам колись дев'ятьом на шляху з'явилась Венера...»)»*; 2. «Хвала бідності» («Облаженна й свята — уділ мій — бідносте!»); 3. «До Петра Герарда»; 4. «От вона, молодість року. Природи лице обновилося» [переклад М. Зерова] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 362. 3 арк.

³ У збірці М. Драй-Хмари «Проростень» (1926) у другому вірші «Розлютувався лютий недаремне...» (1922) образ весни римується з майбутніми мандрами Сковороди: «...і я помандрую, як Сковорода» (*Драй-Хмара М. Проростень. Київ: Слово, 1926. С. 6*).

Лист № 6

21 січня 1931 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

Мабуть, Ви немало дивуетесь, що я немов у воду впав зі своїми сквородинськими справами й не подаю звістки про терміни, не дорікаю, не нагадую тощо. За це усе прохаю пробачення. Річ у тому, що спершу я сам мав приїхати до Києва на з'їзд Етнографічного т[овариства]ва, але не приїхав через фінансові причини. Потім щось коло місяця в мене вдома був цілий лазарет. Потім мене призначено на голову Секції етнології України Інст[итуту] матеріальної культури¹, й на мене впали різні організаційні справи, що, як відомо, проходять у нас з великою затратою зайвої енергії. Словом, «за <недосужністю> по должності...».

У вільні хвилини я все ж потроху працював над Сковородою, — докінчив увесь коментарій, зредагував словник і т. і. Тим часом і у видавництві про мене згадали й надіслали своє: «негайно...». Отже, я зараз здав основний рукопис, але без віршів і без латинських листів. Ці останні М. Костянтинопольський обіцяє закінчити на протязі тижня. М. Філянського я бачив, і він так само присягається перекласти ті два вірші, що є в нього (один його переклад в мене вже є). Тепер шукаю, як би вловити Тичину². Взагалі щодо віршів, то я гадаю вжити такого способу: я здаю їх зараз у прозовому перекладі, крім, звичайно, тих, що я вже маю у віршованій формі. А поки рукопис проходить різні митарства до друкарні, надійдуть інші віршовані переклади й їх я зможу ще виставити пізніше. Правда, бажано було б, щоб уникнути жодних непорозумінь, все ж дістати вже віршовані переклади *до того часу*, як рукопис піде *до цензури*.

Отже, шановний Миколо Костевичу, будьте ласкаві, згадайте ще раз про мого Сковороду й напишіть мені, як стоїть справа з перекладом його віршів у Києві. Я знаю, що у Вас вже є переклад віршу «In natalem Basilii

Томарає», а також, певно, ще й інші переклади. А як справа з перекладом у Вашого брата, у М. Рильського, у П. Филиповича...? Я навіть не зовсім ясно собі уявляю, чи дійсно вони взяли якісь переклади, чи лише висловили принципову згоду. Отже, знову мушу турбувати Вас проханням з'ясувати, коли саме вони сподіваються закінчити переклади, що вони їх згодились проробити.

Я з'ясував Вам становище таким, яким воно є у дійсності. А тепер: «Негайно... дивуюсь, що й досі... В противному разі..!» — докладно не виписую, бо це є кожному авторові й перекладачеві давно відоме з традиції.

Всього кращого. Ще раз пробачте, що Вас турбую.

Ваш щирозичливий, А. Ковалівський.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 21 січня 1931 р. з Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 498. 2 арк.

¹ У серпні 1930 р. у Харкові було організовано Науково-дослідний інститут матеріальної культури; А. Ковалівський очолив етнографічну секцію. 1933 р. Інститут було об'єднано з Інститутом історії української культури, а у січні 1934-го ліквідовано.

² Аллюзія на вислів «Світ ловив мене, та не впіймав».

Лист № 7

23 лютого 1931 р.

Reverendissime here Миколо Костевичу!

Мабуть, мій останній лист не дійшов до Вас, що від Вас немає ніякої звістки. Це тепер не дивина. Нещодавно проф. Вс[еволод] Изм[аїлович] Срезневський¹ надіслав мені відомого «Словника» його батька Изм[аїла] І[вановича] Срезневського, а <пояснювальний> лист до цього пошта загубила, — вийшло досить прикре непорозуміння. Так оце й я писав Вам, що «Твори Г. Сковороди» я уже здаю (зараз уже здав). Вірші подав переважно у прозовому перекладі з тим, щоб потім дещо замінити на вірші.

Нині благаю Вас, надішліть мені Ваш готовий вже переклад віршика «In natalem Vas[ilii] Tomarae». Для нього залишено місце і дано й примітку, лишається вставити переклад. Якщо ще що-небудь маєте з перекладів, надсилайте усе.

Так само ще прохатиму Вас запитати у Вашого брата, у М. Рильського та у П. Филиповича, чи не зробили вони часом дечого з тих перекладів, що колись захожувались зробити. Оскільки я рукопис уже здав, то зараз же подаю заяву про загальний розрахунок з усіма учасниками цієї праці.

Пробачте, що турбую Вас знову. Все ж у мене є надія, що може ще деякі віршовані переклади надійдуть, да не всує текохъ.

З щирою пошаною завжди готовий до послуг А. Ковалівський.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 23 лютого 1931 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 499. 2 арк.

¹ Срезневський Всеволод Ізмаїлович (1867—1936) — історик літератури, бібліограф, працював у відділенні слов'янських рукописів Російської бібліотеки Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук (згодом — Академія наук СРСР); син Ізмаїла Івановича Срезневського. З ним листувалися українські вчені Ієремія Айзеншток, Агапій Шамрай, Андрій Ковалівський.

Лист № 8

1 березня 1931 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

Я тільки-но був у в[идавництв]ві «Рух»¹ і там почув, що М. Рильський дійсно таки працює над перекладом віршів Г. Сковороди. Це ж цілий скарб! На превеликий жаль я не знаю його адреси та й не хотів писати помимо Вас, оскільки Ви з ним умовлялись². Отже, ще й ще простіть, що Вас турбую. Якщо Ви бачите його, то від мого ім'я закликайте його тінню Г. Сковороди, щоб він надіслав ці переклади для видання. Якщо це Вас обтяжить, то я сам йому напишу. Звичайно, це буде забарніше. Всього кращого.

З щирим привітанням, А. Ковалівський.

Р. С. Щось з тиждень тому я написав Вам докладнішого листа. Певно, Ви його одержали.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 1 березня 1931 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 500. 1 арк.

¹ У кооперативному видавництві «Рух» вийшла книжка І. Срезневського «Майоре, майоре!» зі статтями А. Ковалівського (*Срезневський І. Майоре, майоре! Оповідання з життя Г. Сковороди / редакція й вступні статті А. Ковалівського. Харків: Рух, 1930. 120 с.*).

² Імовірно, М. Рильський не встиг завершити переклад зі Сковороди, 19 березня 1931 р. його було арештовано.

Лист № 9

21 березня 1931 р.

Вельмишановний Миколо Костевичу!

Щиро Вам вдячний за надіслані переклади зі Сковороди Михайла Костевича.

Але чому Ви досі не надішлете Вашого власного перекладу «In natalem Basilii Tomarae»? Вже в одному з давніх Ваших листів Ви писали мені, що цей переклад у Вас досі є готовий. А тим часом цей віршик має цілком визначне місце у виданні творів Г. Сковороди, й для нього залишено у рукописі порожнє місце для вставки. Якби я цю вставку заповнив, то вже міг би формально заявити в[идавництв]ву, що із віршованими перекладами справу закінчено (крім можливих екстренних замін прозових перекладів на вірші у «останній мент»). Тоді я подав би й остаточний підрахунок на гонорар, а то зараз давати заявки по шматоч-

ках в міру одержання віршів при складності бухгалтерії у в[идавницт]ві річ досить незручна.

Отже, я дуже прохаю Вас надіслати мені те, що у Вас готове, або можна у день-два закінчити, <надто ж> «В. Томару», й я рішуче посуну справу.

Зі щирим <повещенням> А. Ковалівський.

Подається за автографом: Ковалівський А. П. Зерову М. К. Лист. 21 березня 1931 р. З Харкова до Києва // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Од. зб. 501. 1 арк.

*Переднє слово, підготовка текстів та коментарі
Оксани ПЛІШКО та Андрія ПОРТНОВА*

Отримано 7 липня 2023 р.

м. Франкфурт-на-Одері